

„Hol az a táj szab az életnek teret,
Mit az Isten csak jókedvében teremt”

Válogatás az első tizenhárom MÉTA-túrafüzetből
2003 – 2009

A KÖTETET SZERKESZTETTE:
Molnár Csaba – Molnár Zsolt – Varga Anna

MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete
Vácrátót

2010

A mezsgyék természetvédelmi jelentősége a Csanádi-háton

CSATHÓ ANDRÁS ISTVÁN

„Tudom, hogy nem könnyű feladat a kisebb emlékek védelmének gyakorlati megvalósítása, de ha megvan a kellő társadalmi bázis, akkor a termelés számára kis kiterjedésük miatt teljesen jelentéktelen foltok gondos és maradandó megóvása biztosítható. Át kell törni az emberi közömbösséget és a hivatali tehetetlenséget.”

Dr. Zólyomi Bálint (1969)

Bevezetés

A Kárpát-medence termékeny mezőségi (csernozjom) talajjal borított alföldi területein évezredek óta jelen van a földművelés. Az egykor végláthatatlan löszpuszták a szántóföldek terjeszkedése miatt szinte teljesen megszűntek, ma már leginkább csak mezsgyékre, meredek oldalakra szorult kis, gyakran csupán néhány négyzetméteres állományok utalnak a hajdani gazdagságra. E kis állományok azonban akár évszázadokig képesek őrizni értékeiket.

Anyag és módszer

A mezsgyék átlagosan kb. 2–15 (legfeljebb 25–50) méter széles, legtöbbször út, közigazgatási határ, csatorna, vasút, ér stb. mellett húzódó gypsávok.

Csoportosításuk egyfelől a határoló objektumok alapján történhet. Így beszélhetünk *szegélymezsgyékről* (kísérőmezsgyék), amelyek műút, földút, vasút, csatorna, ér stb. mellett futnak, *közölt mezsgyékről*, amelyek két objektum közé ékelődnek (pl. műút–vasút közöltmezsgye, ér–földút közöltmezsgye), és a mindkét oldalról közvetlenül szántással érintkező *szabadmezsgyékről*. A határoló közegnek a gypsáv szempontjából nagy jelentősége lehet, például a közölt mezsgyéken (lásd Csorvás, erdélyi-hérics-lelőhely) általában a vegetáció szempontjából jobb állapotú gypet találunk, mint a szántók között húzódó szabadmezsgyéken (pl. „Basarági-mezsgye”), ahol a bemosódó műtrágya súlyosabban károsít. Az erdőkkel határos gypsávok pedig például a többenél erősebben cserjésednek.

Eredetük alapján két fő mezsgyetípus különíthető el, amelyek között a természetvédelmi értékeségük terén általában lényegi különbség tapasztalható. Az *elsődleges mezsgyék* az eredeti vegetációból őriztek meg egy keskeny szeletet. Például egy középkori határbejáráskor az akkor még kiterjedt, összefüggő ősgyepen kijelölt határvonal a későbbiekben a nagy pusztá mindkét oldali feltörése után is őriz valamit a korábbi gazdag flórából. Az *elsődleges mezsgyék* tehát, ha nyomokban is, de folytonosak az ősi vegetációval. Ezzel szemben a *másodlagos mezsgyék* már szántásból kerültek felhagyásra. Növényzetüket főleg gyomok és generalista fajok alkotják. Másodlagos mezsgyéknek tekinthetők például az árvízvédelmi töltések oldalai. Az *elsődleges gypsávokon* még akár erősebb degradáció ellenére is értékesebb flórát találunk, mint az utóbbiakon.

A Csanádi-hát az Alföld keleti peremén, a Maros hordalékkúpján található kistáj. A jó minőségű termőföld miatt — csakúgy, mint a többi löszháton — a szántóföldek és a lakott területek szinte kizárólagosan uralkodják a tájat.

Több száz terepnapot töltöttem a Csanádi-háton, gyakran édesapám, Csathó András János társaságában. A bejárásokat túlnyomórészt kerékpárral végeztük.

Eredmények

A több éves botanikai feltáró munka során a löszpusztagyepék a tájban korábbi adattal rendelkező (Simonkai 1893, Thaisz kb. 1905, Soó és Máthé 1938), vagy csak újabban felfedezett szinte valamennyi

faja előkerült mezsgyéről is, több értékes faj pedig regionálisan kizárólag e kis gyepparadványokról ismert, így: az *Adonis vernalis* (tavaszi hérics) (Battonya), a *Rosa rubiginosa* s.l. (rozsdás rózsza) (Kunágota, Magyarbánhegyes, Medgyesegyháza, Mezőkovácsháza, Tótkomlós), a *Prunus tenella* (törpemandula) (Mezőhegyes, Tótkomlós), a *Chamaecytisus virescens* (halvány zanót) (Mezőhegyes), az *Oxytropis pilosa* (csajkavirág) (Mezőkovácsháza, Végegyháza), a *Galium glaucum* (szürke galaj) (Kunágota), az *Euphorbia glareosa* (magyar kutyatej) (Battonya, Mezőhegyes), a *Rapistrum perenne* (rekenyő) (Battonya, Mezőhegyes, Mezőkovácsháza), a *Hypericum elegans* (karcsú orbáncfű) (Battonya, Kunágota, Mezőhegyes), a *Hieracium umbellatum* (ernyős hölgyalm) (Battonya, új a Dél-Tiszántúlról!), a *Silene bupleuroides* (termetes habszegfű, gór habszegfű) (Battonya, Mezőhegyes), *Allium rotundum* (ereszes hagyma) [Battonya, Kaszaper (Sarkadi 2001)] stb. A löszgyepek számos jellemző faja mind lelőhelyszámában, mind tőszámában nagyobb arányban él e fragmentumokban, mint az összes összefüggő területen együttvéve. Az országos szinten, vagy regionálisan védett, védendő fajok közül példa ezekre a *Thalictrum minus* (közönséges borkóró), a *Rosa gallica* (parlagi rózsza), a *Vincetoxicum officinale* (méreggyilok), a *Vinca herbacea* (pusztai meténg), az *Anchusa barrelieri* (kék atracél), az *Ajuga laxmannii* (szennyes infű) (a kilenc ismert lelőhelyéből nyolc mezsgye), a *Phlomis tuberosa* (macskahere), a *Linaria biebersteinii* subsp. *strictissima* (pusztai gyűjtővirágfű), az *Inula germanica* (hengeres peremizs), a *Sternbergia colchiciflora* (vetővirág) stb. Az összefüggő gyepterületek mellett a mezsgyéken lévő lelőhelyeket is figyelembe véve a sztyepp-fajok nagyságrendekkel finomabb elterjedési térképét kapjuk (sokkal pontosabban utalva az eredeti areájukra), ez a mintázat is egy — megőrzendő — természeti érték.

A csanádi mezsgyék a botanikai kincseiken túl zoológiai értékekben sem szűkölködnek. Számos helyről került elő például a kizárólag a védett *Anchusa barrelieri*-n (kék atracél) élő *Pilemia tigrina* (atracélcincér) (saját megfigyelések: Battonya, Dombegyház, Kevermes – új adat, Kunágota, Magyarbánhegyes, Medgyesegyháza, Mezőkovácsháza) (Csathó A. I. 2006b). E fokozott védelem alatt álló rovarfaj populációinak is — a tápnövény előfordulásának megfelelően — a kistájban jóval nagyobb része él keskeny gypsávokban, mint összefüggő területeken. Kiemelendő a hártvászárnyúak közül az *Endocaulonia bicolor* (macskahere-gubacsdarázs), a *Bombus argillaceus* (délvidéki poszméh), az emlősök közül a *Mustela eversmanni* (mezei görény, molnárgörény) jelenléte.

Értékelés

E kis gyepparadványok eltűnésével tehát a Csanádi-hát természeti értékeinek jelentős részét veszítené el. A kistáj természetvédelmi szempontból fontos mezsgyéinek túlnyomó többsége azonban semmiféle védelem alatt nem áll! Sajnos napjainkban sem ritka, hogy a szántás elhanyagolható mértékű kiterjesztésével véglegesen pusztítanak el ősi, elsődleges gypsávokat. A másik legjelentősebb veszélyeztető tényező a kaszálás felhagyása miatt bekövetkező cserjésedés (elsősorban kőkényesedés), illetve a különböző tájidegen fajok (különösen akác, bálványfa, ördögcérna) terjedése. A mezsgyék védelmét a Tiszántúl löszgyeppjeinek kedvezőtlen védelmi besorolása is akadályozza (1. táblázat a függelékben).

A löszgyepparadványok (a régi térképek tanúsága alapján is) hosszútávon képesek fennmaradni mezsgyéken. Megőrzésüket megkönnyíthetné, hogy a botanikai értékek az eleve kis területet kitevő földcsávokon belül is gyakran néhány szakaszon erősen koncentrálódnak, így tulajdonképpen néhány négyzetméter megvédésével a táj természeti értékeinek jelentős részét lehetne megővni. A mezsgyék gyepeinek legsúlyosabb fogyatkozását – pl. az útmezsgyék kaszálásának felhagyása okozta cserjésedés miatt – napjainkban éljük. De még így is bőven van mit megvédenünk. A felmérések elérték azt a szintet, amely tudományos megalapozottságú intézkedéseket tesz lehetővé. A regionálisan legjelentősebb mezsgyék – mint a táj eredeti növényzetét jelentő sztyepp fajainak utolsó mentsvárjai – országos védelmet kell kapjanak. Minél több elsődleges mezsgye helyi jelentőségű védett természeti területtel nyilvánítása is fontos feladat. Hosszútávon az értékes mezsgyék általános jogi védelme szükséges, pl. „természetvédelmi mezsgye” fogalmának bevezetésével. A jobb szakaszok mellé keskeny (5–10–20 m) sávok szántásból való felhagyására van szükség, a szántás felől érkező károsítók felfogására (pufferzónák), az értékes fajok esetleges terjedésére. Jelentősebb kutatási és tevékenységi programokat kell indítani a mezsgyék felmérésére és a kezelésük megállapítására. Több szakterületet átfogó vizsgálatok szükségesek a kaszálás, az égetés és a különböző cserjeirtási módszerek hosszú távú hatásának megállapítására. Meggyőződésemmé vált, hogy a mezsgyekérdés az alföldi löszhátak természetvédelmének egyik kulcskérdése.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet a munkám támogatásáért Csathó András Jánosnak, továbbá témavezetőmnek, Dr. Horváth Andrásnak és Molnár Zsoltnak.

Irodalom

- Borbás V. (1881): Békésvármegye flórája. – *MTA Ért.* **11**(18): 1–105.
- Csathó A. (I.) (2001): A Száraz-ér egy természetvédelmi szempontból rendkívül jelentős battonyai partszakaszának bemutatása. – In: *Közös gondolkodással a Száraz-ér jövőjéért.* – Száraz-ér Társaság Természetkutató és Környezetvédő Egyesület, Tötökloms, pp: 68–83.
- Csathó A. I. (2005): A mezsgyék természetvédelmi jelentősége a Kárpát-medence löszvidékein, a Csanádi-hát példáján keresztül. – In: *IV. Kárpát-medencei Biológiai Szimpózium.* – Előadaskötet. – Budapest, pp: 251–254.
- Csathó A. I. (2006a): A „mezsgyekérdésről”. – *Kitaibelia* **11**(1): 45.
- Csathó A. I. (2006b): *Az atracélcincér (Pilemia tigrina) monitorozása a Körös–Maros Nemzeti Park Igazgatóság működési területén.* – Kutatási jelentés. – Körös–Maros Nemzeti Park Igazgatóság, Szarvas, 44 pp.
- Csathó A. (J.) (1986): A battonya–kistompapusztai löszrét növényvilága. – *Környezet- és Természetvédelmi Évkönyv* **7**: 103–115.
- Csathó A. J. (2003): Kunágota élővilága. – *A CSEMETE 15 éve.* – CSEMETE Természet- és Környezetvédelmi Egyesület, Szeged, pp: 83–124.
- Csathó A. J. (2005): *A Battonya-tompapusztai löszpusztaréti élővilága.* – Battonya, 128 pp.
- Farkas S. (szerk. 1999): *Magyarország védett növényei.* – Mezőgazda Kiadó, Budapest, 416 pp.
- Halász Á. (1889): Makó város és környéke növényzete. – *A Makói Államilag Segélyezett Községi Polg. Leányiskola Értesítője* **9**: 3–31.
- Hegyessy G., Kovács T., Márkus A. és Szalóki D. (1999): Adatok a Körös–Maros Nemzeti Park cincérfanájához (Coleoptera: Cerambycidae). – *Crisicum* **2**: 165–184.
- Jakab G. és Tóth T. (2003): Adatok a Dél-Tiszántúl flórájának ismeretéhez. – *Kitaibelia* **8**(1): 89–98.
- Jankó J. (1886): Töt-Komlós flórája. – *Természetrajzi Füzetek* **10**: 175–180.
- Kapocsi J., Domán E., Bíró I., Forgách B. és Tóth T. (1998): Florisztikai adatok a Körös–Maros Nemzeti Park működési területéről. – *Crisicum* **1**: 75–83.
- Kertész É. (1999): Elek növényvilága. – *Crisicum* **2**: 35–49.
- Kiss I. (1968): Ösgyep-maradvány az orosházi Nagytatársáncan. – *Szegedi Tanárk. Föisk. Tud. Közl.* 39–61.
- Máté A., Horváth A., Tajti L., Boros E., Molnár Zs., Csathó A. (I.), Sipos F., Bíró M., Csáky P., Seregélyes T. és mtsaik. (2001): *Az alföldi sztyepprétek elterjedése Magyarországon az IBOA 1.0 élőhelyi adatbázis alapján.* – Kézirat, MTA ÖBKI, Vácrátót.
- Molnár Zs. (1992): A Pitvarosi-puszták növénytakarója, különös tekintettel a löszpusztagepekre. – *Botanikai Közlemények* **79**: 19–27.
- Molnár Zs. (1999): Löszpusztaréti (Salvia nemorosae-Festucetum rupicolae Zólyomi ex Soó 1964). – In: *Vörös könyv Magyarország növénytakarásairól* **2.** – A KöM Természetvédelmi Hivatalának Tanulmánykötetei **6.** – TermészetBÚVÁR Alapítvány Kiadó, Budapest, pp: 20–22.
- Sarkadi L. (2001): A Száraz-ér partján fellelhető természeti értékek Mezőkovácsháza környékén. – In: *Közös gondolkodással a Száraz-ér jövőjéért.* – Száraz-ér Társaság Természetkutató és Környezetvédő Egyesület, Tötökloms, pp: 46–49.
- Sarkadi L. (2003): *Mezőkovácsháza és környéke élővilága.* – BMKT. Hunyadi János Gimnázium, Szakközépiskola és Kolégium, Mezőkovácsháza, 32 pp.
- Schmotzer A. (2004): *A Hevesi-sík flórakutatásának eredményei.* – Aktuális Flóra- és Vegetációkutatás a Kárpát-medencében **VI.** – összefoglaló kötet – p: 20.
- Simon T. (2000): *A magyarországi edényes flóra határozója.* – *Harasztok – virágos növények.* – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 846 pp.
- Simonkai L. (1893): Aradvármegye és Arad szabad királyi város természetrajzi leírása. – In: *Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája* **I.** – Monographia-Bizottság, Arad. XXXIX+426+VI+134 pp. + X tábla.
- Soó R. és Máthé I. (1938): *A Tiszántúl flórája.* – Magyar Flóraművek **2.** – Debrecen, 192 pp.
- Thaisz L. (1905 körül): *Csanád vármegye flórájának katalógusa.* – Kézirat, Természetudományi Múzeum Növénytár, Tudománytörténeti Gyűjtemény.
- Tóth T. (2003): Újabb adatok a Dél-Tiszántúl flórájának ismeretéhez. – *A Puszták* **2003** (20): 135–169.
- Zólyomi B. (1969): Földvárak, sáncok, határmezsgyék és a természetvédelem. – *Természet Világa (Természetudományi Közöny)* **100**: 550–553.

Függelék

1. Táblázat. Néhány faj a Békés–Csanádi-hát területére értelmezve indokolt és az országos szinten érvényben lévő védettségének összevetése. A fajok a regionális természetvédelmi értékességük becslésük sorrendjében állnak.

	Regionális szinten	Országos szinten
<i>Adonis × hybrida</i> (erdélyi hérics)	fokozottan védendő	fokozottan védett
<i>Salvia nutans</i> (kónya zsálya)	fokozottan védendő	fokozottan védett
<i>Crambe tataria</i> (tátorján)	(kihalt)	fokozottan védett
<i>Chamaecytisus virescens</i> (halvány zanót)	fokozottan védendő	nem védett
<i>Hieracium umbellatum</i> (ernyős hölgymál)	fokozottan védendő	nem védett
<i>Adonis vernalis</i> (tavaszi hérics)	fokozottan védendő	védett
<i>Oxytropis pilosa</i> (csajkavirág)	fokozottan védendő	védett
<i>Prunus tenella</i> (törpemandula)	fokozottan védendő	védett
<i>Silene bupleuroides</i> (gór habszegfű)	fokozottan védendő	nem védett
<i>Ajuga laxmannii</i> (szennyves ínfű)	fokozottan védendő	védett
<i>Allium rotundum</i> (ereszes hagyma)	fokozottan védendő	nem védett
<i>Clematis integrifolia</i> (réti iszalag)	fokozottan védendő	védett
<i>Tanaxacum serotinum</i> (kései pitypang)	fokozottan védendő	védett
<i>Euphorbia glareosa</i> (magyar kutyatej)	fokozottan védendő	nem védett
<i>Sternbergia colchiciflora</i> (vetővirág)	fokozottan védendő	védett
<i>Rapistrum perenne</i> (rekenyő)	fokozottan védendő	nem védett
<i>Lithospermum officinale</i> (kómagvú gyöngyköles)	fokozottan védendő	nem védett
<i>Hypericum elegans</i> (karcús orbáncfű)	fokozottan védendő	védett
<i>Carduus hamulosus</i> (horgas bogáncs)	védendő	nem védett
<i>Muscari racemosum</i> (fürtös gyöngyike)	védendő	nem védett
<i>Potentilla recta</i> (egyenes pimpó)	védendő	nem védett
<i>Vincetoxicum hirundinaria</i> (méreggyilok)	védendő	nem védett
<i>Teucrium chamaedrys</i> (sarlós gamandor)	védendő	nem védett
<i>Phlomis tuberosa</i> (macskahere)	védendő	védett
<i>Rosa gallica</i> (parlagi róza)	védendő	nem védett
<i>Orobanche elatior</i> (nagy szádor)	védendő	nem védett
<i>Peucedanum alsaticum</i> (buglyos kocsord)	védendő	nem védett
<i>Viola ambigua</i> (csuklyás ibolya)	védendő	nem védett
<i>Vinca herbacea</i> (pusztai meténg)	védendő	védett
<i>Inula germanica</i> (hengeres peremizs)	védendő	védett
<i>Anchusa barrelieri</i> (kék atracél)	védendő	védett
<i>Thalictrum minus</i> (közönséges borkóró)	védendő	nem védett
<i>Stachys recta</i> (hasznos tisztessű)	védendő	nem védett
<i>Ornithogalum pyramidale</i> (nyúlánk sárma)	védendő	védett
<i>Asperula cynanchica</i> (ebfojtó müge)	védendő	nem védett
<i>Centaurea spinulosa</i> (tövískés imola)	védendő	nem védett

